

sions existents en el teixit social ripollès i de la dificultat més gran de contenir l'apassionament en un medi obrer més explotat. Pel que fa a la repercussió del triomf franquista, el llibre reporta l'afusellament de 9 habitants de Ripoll i dona referències d'empresonats. A la nostra manera de veure-ho, pensem que el llibre s'acaba massa d'hora en entrar el 1939. Ens hauria agradat de poder-hi trobar més detalls sobre els guanyadors de la guerra i que s'hagués quantificat la repressió en un sentit més global: confiscacions, responsabilitats polítiques, depuracions... que sens dubte donen tema per prosseguir la recerca.

Sant Feliu de Guíxols, vila costanera, amb 9.147 habitants el 1936, era també un centre amb un important percentatge de població activa dedicada a la indústria –del suro, en aquest cas– i, a diferència de Ripoll, amb una tradició republicana i obrerista ben remarcable. L'activitat revolucionària de la CNT va impulsar-hi la col·lectivització de treballs i indústries, difícil de ser valorada –segons Àngel Jiménez– per la durada breu de l'experiència i les condicions de guerra, però amb una innegable il·lusió per redistribuir millor la riquesa existent. El fet marítim condicionà que la guerra fos més a prop, ja que els bombardeigs van sovintejar tant per mar i com per l'aire, i concretament l'aparició del *Canarias* va servir per crear un pànic que repercutí negativament per als elements de dretes. Com en el cas de Ripoll, el llibre aporta una llista dels soldats morts al front, la qual cosa serveix per recordar l'aspecte espanyol de la guerra civil i que el nombre d'aquestes baixes fou molt més alt que l'ocasionat per qualsevol tipus de repressió. Els detalls sobre la composició social de les noves autoritats polítiques del 1939 –vinculades a la classe propietària– i el càstig als vençuts obren, finalment, un capítol ben interessant que caldrà també completar amb noves investigacions, entre les quals cal no oblidar el cost de l'exili.

Cada llibre, doncs, a la seva manera, és útil per recordar a ripollesos i ganxons una etapa dramàtica de la seva nostra història contemporània, en la qual confluïren il·lusions i passions, dificultats i dolors, i que acabà amb un balanç final d'aquells que deixen llarga petja, però que no cal amagar.

Josep Clara

Documents de l'Empordà medieval

JOSEP MARIA MARQUÈS,
Esriptures de Santa Maria de Vilabertran (968-1300).
(Col·lecció Monografies Empordaneses, 1;
Institut d'Estudis Empordanesos, Figueres, 1995)

Amb aquest nou llibre Josep Maria Marquès dona a conèixer un dels fons arxivístics més importants que actualment es conserven de l'època medieval a les comarques gironines. Es tracta dels documents procedents de l'antic arxiu de Santa Maria de Vilabertran i que avui es guarden a la Biblioteca de Catalunya, gràcies a una adquisició realitzada al començament de segle per Joaquim Miret i Sans, i a l'Arxiu Diocesà de Girona. En conjunt es recullen 552 pergamins de la Biblioteca de Catalunya i 73 de l'Arxiu Diocesà, amb el complement de diverses còpies més o menys modernes procedents del mateix Arxiu Diocesà i sobretot unes 276 notícies de documents que es contenen en el famós manuscrit miscel·lànic *Sacra antiquitatis Cathaloniae Monumenta* del P. Pasqual, núm. 729 de la Biblioteca

de Catalunya. Tot plegat suma l'extraordinària xifra de 983 documents des del 968 fins al 1300, dels quals, sens dubte, cal destacar aquests més de sis-cents pergamins que excepcionalment s'han conservat.

En efecte, tal com assenyala Josep M. Marquès, els canonges de Vilabertran varen demostrar un viu interès per llurs escriptures, però no és menys cert que altres monestirs medievals de la regió podien haver tingut arxius de dimensions semblants que malauradament s'han perdut en la seva major part o no sabem on paren. Aquest és el cas dels pergamins que de ben segur es guardaven a Sant Feliu de Guíxols, Sant Pere de Besalú, Sant Esteve de Banyoles o Sant Pere de Roda, per citar només alguns exemples prou coneguts de monestirs medievals la documentació conservada dels quals anterior al tres-cents és d'una migradesa notòria. Aquest no és el cas de Vilabertran on malgrat les pèrdues el que se'ns presenta constitueix, sembla, una part molt substancial del seu antic arxiu.

L'altre mèrit de l'obra de Josep M. Marquès és precisament que aquest recull s'hagi pogut publicar perquè encara romanen inèdits treballs valuosos com els de Esteve Pruença sobre Santa Maria d'Amer o el de Manuel Rovira sobre Sant Pere de Camprodon. Però si no ens limitem a les institucions eclesiàstiques i ens referim de forma general a les edicions de reculls de documents, el de Vilabertran tampoc té gaires paral·lels. Les edicions de les *Notícies Històriques* de Francesc Monsalvatje i el *Diplomatari de Banyoles* de Lluís Constans tenen el problema de no referir-se a un fons documental ben delimitat i no sempre la seva presentació té el rigor òptim, cosa que en el

Monografies Empordaneses, 1

abaf cultt Barade; i: for; i: Sig: f: m

segon cas pot deure's al fet de ser una obra que el seu autor va deixar inacabada. Certament, poden esmentar-se els treballs de Miquel Golobardes i Josep Maria Pons Guri però en ambdós casos es tracta de recopilacions que o bé són més tardanes o abracen una àrea geogràfica diferent. En el mateix àmbit territorial i cronològic les úniques obres d'una importància semblant són la publicació de registres de pergamins de la Mitra de Girona (1984), i especialment l'edició íntegra dels cartorals de Santa Maria de Roses (1986) i del de Carlemany (1993). Obres que tenen totes elles el comú denominador de ser fruit del treball infatigable de Josep M. Marquès.

La recopilació de documents de Santa Maria de Vilabertran es presenta sobretot en la forma de registres, amplis resums que rarament deixen escapar alguna informació rellevant al lector, seguits de la transcripció literal de l'escatocol, on solen llegir-se la data, les signatures i la frase per la qual l'escrivà o notari clou el document. Només en algun cas excepcional, com la donació fundacional del 1069, es transcriu íntegrament el pergami. També s'ofereix el text de les notícies recollides en còpies modernes. A més, la publicació dels documents ve precedida d'un estudi introductor i afegeix al final uns útils índexs de topònims, antropònims i llista d'escrivans i notaris.

En l'estudi introductor s'inclou una breu descripció dels avatars de l'arxiu de Santa Maria de Vilabertran, seguit d'una descripció tipològica de les escriptures que pot interessar els diplomates. Tot i que la classificació documental sempre pot ser discutible, tal com és habitual en aquesta època, ens trobem majoritàriament davant una sèrie de donacions, vendes, testaments, empenyoraments i definicions o cessions de drets, i el que es qualifica d'«establiments». Tot seguit s'examinen els problemes de la cronologia, especialment greus pel que fa als documents anteriors a 1180, on la datació seguint els anys dels regnats dels reis de França provoca confusions sobretot pel que fa als dos reis Lluís del segle XII i que J. M. Marquès assenyala encertadament.

A continuació es troba una història de la canònica de Santa Maria de Vilabertran, a partir de les notícies que aporten els documents registats. Entre altres aspectes s'hi analitza la fundació

de la canònica, l'any 1069, i el paper que hi tingué l'esperit de la reforma, dita gregoriana, protagonista del concili de Girona del 1068. Es passa revista al seguit d'abats que regiren la comunitat, dos dels quals, Berenguer de Llers i Ramon Orsuall arribaren a bisbes de Girona, i un altre, Pere de Torroja, que esdevingué més tard bisbe de Saragossa. També es descriu la comunitat, i el nombre de canonges que l'integren al llarg del temps, molts d'ells de procedència noble, tal com es pot deduir pel nom o per la magnitud de la donació que acompanyava el seu ingrés a la canònica. Des del punt de vista eclesiàstic l'autor emfasitza el paper de Vilabertran en la difusió del moviment canonical, per exemple a través de les relacions amb altres institucions com el priorat de Lladó o Sant Joan de les Abadesses, on Pere Rigau fundador de la canònica empordanesa va exercir de prior entre els anys 1089 i 1093. També suggereix l'influx de les idees reformistes, l'adquisició d'esglésies i rendes parroquials o la participació en els afers de l'església secular que exemplifica la funció d'ardiaca de la Seu de Girona, tantes voltes exercida pels abats de Vilabertran.

L'anàlisi del patrimoni o domini de Santa Maria de Vilabertran se centra en la distribució geogràfica dels seus elements i la cronologia de les diverses adquisicions. L'autor descriu els mecanismes que permeteren la formació i eixamplament d'aquest domini: donacions i sobretot llegats testamentaris per part dels fidels que, sobretot, es concentren en les cinc o sis dècades que següen la fundació de la canònica. Nogensmenys també es poden destacar les adquisicions per compra o cessions de drets pagades, és a dir, les definicions. Josep M. Marquès remarca que la importància de mules i cavalls en els pagaments efectuats pels canonges fa pensar en una especial dedicació a la cria d'èquids, hipòtesi que es podria reforçar amb una avaluació de les rendes cobrades en civada (per exemple doc. 253 i 380) o els llargs litigis que tenen per objecte pastures (doc. 454, del 1128). Al marge dels preus fabulosos que assoleixen aquests animals es pot relacionar la seva possessió amb la «tonalitat» nobiliària que caracteritza la institució si es pensa en l'elevat contingut simbòlic per al seu estatus social que

l'aristocràcia de l'època concedia a cavalls i montures en general.

Els documents ofereixen moltes dades que permeten situar la canònica de Vilabertran com un important focus de devoció per als nobles empordanesos dels segles XI i XII. Molts d'ells triaren de ser-hi enterrats o hi encarregaren misses i instituïren capellanies acompanyades, això sí, de generosos donatius que contribuïren decisivament a la prosperitat de la casa religiosa. Altres elements a considerar en el mateix sentit són les notícies de viatges a Terra Santa, que fan afirmar a Josep M. Marquès que «Vilabertran orientà i sostingué la devoció del Sant Sepulcre i la participació en les croades» (p. XXXII). En la mateixa línia no podem passar per alt la referència excepcional al trasllat a Sardenya d'un tal Bregon, l'any 1199 (doc. 697), una interessant notícia a afegir a les que ja es posseeixen sobre la presència de nobles catalans a l'illa abans de la conquesta del segle XIV.

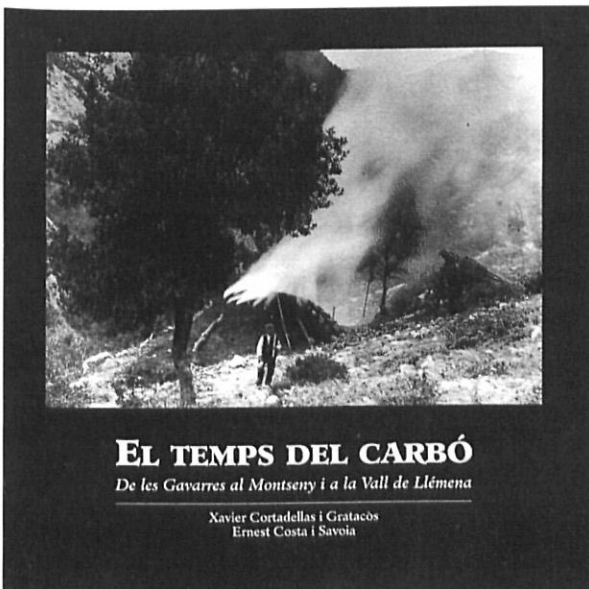
No cal insistir gaire sobre la importància que tenen els documents de Vilabertran per al coneixement no solament de la història de la canònica sinó per a tota la societat empordanesa medieval. Aquest fet és obvi si es té en compte que molts documents del seu arxiu són molt anteriors a la seva fundació. Per exemple, els documents han estat útils per a la història de l'art; però, sens dubte, són d'un interès inestimable per a la història de la societat medieval en el sentit més ampli, per saber com vivien els homes i dones dels segles X al XIII.

Per limitar-nos a dos aspectes significatius de la societat, el parentiu i la servitud, les notícies dels fons de Vilabertran són excepcionals. En un text de l'any 1192, veiem una tal Guillemeta que, vídua per segon cop, es torna a casar quan encara havia de néixer el fill que esperava del seu darrer marit (doc. 669), quins mals averanys podien compel·lir aquesta dona a actuar així? En tot cas en algun contracte d'establiment es preveu el casament de la vídua d'acord amb el «consell» dels canonges (doc. 500). I en un altre cas veiem com els casaments així arranats en contractes afecten nens orfes de llurs pares, tal com esdevé amb un tal Mateu fill de Giscafred, l'any 1171 (doc. 594). En relació a la servitud les notícies són semblantment inestimables, perquè si en alguns casos s'endeveni-

nen conflictes entorn al pagament de la remença dels qui volien abandonar un mas del domini de Vilabertran (doc. 759), també podem documentar el cas de pagesos que pagaven la remença als seus antics senyors per tal de poder entrar a formar part del domini dels canonges, tal com succeeix amb un tal Pere que després de pagar 36 sous per alliberar-se de Galzeran de Sales es compromet a pagar un cens de dotze diners anuals després d'oferir-se a Santa Maria (doc. 631). Més explícitament, pel que fa a les circumstàncies d'aquests pagaments, un tal Guillem Oliba es comprometia a redimir-se dels seus senyors per poder entrar en possessió d'un mas que havia heretat dels seus oncles (doc. 667).

Per acabar, si l'índex de topònims, gairebé tots identificats, serà un instrument de gran utilitat per a les recerques locals sobre pobles o les estructures de poblament, l'índex de noms convida a ser utilitzat pels especialistes en onomàstica i antroponímia, precisament perquè aquest és un període que sabem crucial per a la formació del sistema de designació amb dos elements i dels noms familiars. A més la transcripció literal dels escatocòls té la virtut de permetre comprovar l'evolució de la forma d'escriure els noms. En definitiva, doncs, el llibre de Josep M. Marquès té el doble mèrit d'oferir una història de Santa Maria de Vilabertran i, amb la presentació dels seus documents, una clau per a un millor coneixement del món medieval en tota la seva riquesa i complexitat.

Lluís To Figueras

Amb la saviesa dels carboners

CORTADELLAS, Xavier / COSTA, Ernest
El temps del carbó. De les Gavarres al Montseny i a la Vall de Llèmena
Associació d'Acció pel Patrimoni
Girona, 1995. 48 pàgines.

Aquests darrers tres anys, des de petites clarianes de les Gavarres s'han tomat a enlairar fumaroles de piles de carbó. Feia molt de temps que s'havia deixat de coure carbó en aquest massís, els boscos del qual antigament proveïen d'aquest combustible als pobles d'una àmplia rodalia. Les setmanes santes de 1993 i 1994, i l'octubre de 1995 s'ha tomat a encendre piles de carbó a la vora de dos dels antics poblets de la carena de les Gavarres: a Sant Cebrià de Lladó (Cruïlles) els dos primers anys i a Fitor (Fonteta) el darrer. Es tracta d'una iniciativa absolutament espontània d'uns antics bosquetans, principalment dels senyors Lluís Pla i Simon Cruanyes, que ha trobat el suport de diferents grups i entitats de la zona.

La intenció de documentar aquesta experiència, tan interessant des de diferents punts de vista, és la que va fer néixer el llibre *El temps del carbó*. Tant l'impulsor principal i coordinador de l'opuscle –David Pujol–, com l'autor dels textos –Xavier Cortadellas–, com el fotògraf –Ernest Costa–, han treballat amb la voluntat de deixar-la enregistrada en un suport que, un cop cuites i desfetes les piles, permetés continuar divulgant l'antic ofici de carboner i el món que l'envoltava. La pretensió inicial era simplement la de descriure i recollir un testimoni, d'aixecar acta per escrit, i amb imatges, del procés lent, complex, i a vegades bellíssim i fascinant que s'inicia amb la preparació de la llenya, i es clou amb la baixada del

carbó de la muntanya cap a les viles. A aquesta voluntat d'enregistrar un procés respon l'ordenació dels diferents capítols del llibre, amb un primer referit als tractes entre propietaris i bosquetans, i amb un capítol final sobre la recollida del carbó i la seva sortida del bosc.

De tota manera, tant l'autor del text com el fotògraf han anat més enllà del propòsit inicial i han acabat realitzant un treball molt més complet i més ric d'informació. El llibre porta el subtítol *De les Gavarres al Montseny i a la Vall de Llèmena*, subtítol certament molt aclaridor perquè tant Xavier Cortadellas com Ernest Costa han buscat referents en altres zones on antigament es produïa carbó. Han estat especialment útils en aquest sentit les experiències portades a terme, també aquests darrers anys, a la Vall de Llèmena, animades per l'ateneu «l'Aulina», i molt en especial les dades aportades pels senyors Lluís Ribes i Anicet Pedrosa. La incorporació d'informacions de diferents zones enriqueix el text de Xavier Cortadellas i permeten, en algunes ocasions, la comparació i el matís. L'autor del text aporta dos tipus de referències més que complementen i emmarquen el seu treball de «fedatari» d'un ofici i d'unes tècniques. Primerament inclou paràgrafs d'autors que van veure i escriure sobre el carbó i l'ofici de carboner quan aquesta era una activitat habitual en els nostres boscos (Joan Amades, Miquel Torroella, Prudenci Bertrana, Tomàs Garcés, Guerau de Liost...). En segon lloc, Cortadellas introdueix comentaris extrets d'entrevistes que ell ha realitzat a bosquetans i que aporten dites, creences, referències a esdeveniments extraordinaris i altres dades que ajuden a contextualitzar més el procés de fer carbó.

El treball que el fotògraf Ernest Costa aporta al llibre *El temps del carbó* acaba